

ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНА РЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНИХ НАЗВ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ТЕРМІНОЛОГІЇ

О. М. Кримець

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

Розгалуженість сучасної технічної термінології спричиняє те, що для найменування нового поняття продуктивно використовуються наявні одиниці технічної термінології, тісно пов'язані з ними за поняттєвою сферою, тобто відбувається процес ретермінологізації. Такі одиниці вживаються в багатьох галузях техніки: комп'ютерна техніка (*буфер, заглушка, перемикач*), електротехніка (*дросель, обмотка, стержні*), автоматизація виробничих процесів (*живильник, конвейер, шибер*), будівництва та архітектури (*зблокувати, карбонізація*), целюлозно-паперове виробництво (*дифузор, рол*), видавнича справа (*калібр, тигель*), радіотехніка (*котушка, обмежувач, запобіжник*), сільськогосподарська техніка (*екструдер, коток*), нафто-газова промисловість (*консервація, деаерація*), авіаційна техніка (*капсула, підкрилок, шасі*) та ін. У загальнотехнічному розумінні термін *буфер* – «проміжна ланка, що узгоджує характеристики попередньої та наступної ланки технічної та інших систем» [2], у комп'ютерній техніці – «частина оперативної пам'яті, призначена для тимчасового зберігання даних у процесі виконання однієї операції обміну, як правило, з метою узгодження швидкості обміну між пристроями введення-виведення й основною пам'яттю» [5].

Більшість вузькоспеціальних термінів вживаються в одній галузі: *адаптер, піксель* (комп'ютерна техніка), *колектор, тригер, дросель* (електротехніка), *стрипер, реборда*, (сільськогосподарська техніка), *дуплекс, уловлювач, шибер* (автоматизація виробничих процесів), *калібр, пуансон, тигель* (видавнича справа), *дифузор, протрава* (целюлозно-паперове виробництво) тощо. Наведені лексеми називають специфічні для кожної сфери техніки реалії: термін *реборда* в галузі сільськогосподарської техніки позначає: «один із основних органів сівалки для утворення в ґрунті борозни, формування посівного ґрунтового дво-, трирівневого шару і розподілу в ньому насіння з наступною заборкою ґрунту» [7], *шибер* у галузі автоматизації виробничих процесів – «складова частина транспортного пристрою, живителя, відсікача, що здійснює прямолінійний зворотно-поступальний рух для виконання основного призначення пристрою» [4].

Певна кількість термінів використовується в кількох галузях техніки зрізними значеннями: *фідер, шина* (комп'ютерна й електротехніка), *шасі* (комп'ютерна й авіаційна техніка), *перехідник* (авіаційна й електротехніка), *компенсатор* (електротехніка й автоматизація виробничих процесів) тощо.

Термін *шина*, крім загальнотехнічного, виражає поняття в таких галузях, як комп'ютерна техніка та електротехніка. У початковому значенні *шина* – це «металевий обруч, який насаджують на обід колеса для збільшення його міцності, зменшення зносу і т. ін.» [2], в електротехніці цей термін позначає: «1. Порожнистий або суцільний металевий струмопровід. 2. Полосова (рідше кругла) мідь, алюміній бо сталь» [3], у галузі комп'ютерної техніки – «група провідників на системній платі, які з'єднують процесор з іншими блоками комп'ютера» [1].

Семантичні модифікації, що відбуваються при переосмисленні загальнотехнічних термінів, пов'язані зі спеціалізацією вихідного значення, перетворенням семантичної структури, доданням нових сем, що звужують, змінюють його значення, створюючи таким чином новий термін, який відбиває поняття окремої технічної галузі.

Метафоричне переосмислення загальнотехнічних термінів й утворення вузькогалузових найменувань ґрунтується переважно на аналогіях функції, рідше зовнішнього вигляду, ознаки відомого об'єкту та тієї реальності, що потребує назви. На підставі схожості функції відбулося перенесення загальнотехнічного значення терміна *локатор*: «пристрій для визначення місцезнаходження різних об'єктів за допомогою сигналів, що випромінюються або відбиваються цими об'єктами». У галузі комп'ютерної техніки цей термін отримав таке значення: «пристрій або програма для локалізації несправностей в устаткуванні ЕОМ» [5]. Сема-мотиватор – «визначення»/«локалізація» є диференційною і в початковому, і в похідному значеннях.

За аналогією функції та ознаки відбулося переосмислення загальнотехнічного терміна *траверса* й утворення вузькогалузового значення. Уширокому технічному розумінні *траверса* – це «поперечна перекладина в машинах, верстатах, спорудах, а також бантина для підвішування вантажів у вантажозахватних пристроях» [2], а в галузі електротехніки – «поперечний брус чи балка; горизонтальна частина опори, що виступає з однієї або обох її сторін, або зв'язує дві її колони, на яких закріплюються ізолятори» [3]. У процесі метафоризації в початковому значенні актуалізувалися дві диференційні семи – «закріплювати», «поперечна», які в похідному значенні також є диференційними.

Актуалізуватися в процесі творення вузькоспеціальних значень можуть і ядерні семи. Підставою для переосмислення загально технічного терміна *монтаж* («складання та встановлення різних машин, конструкцій, споруд за певними планами й кресленнями» [2]) стала ядерна сема: «розташування згідно з макетом видання текстових та ілюстративних діапозитивів або негативів на прозорій плівці» [6].

Перенесення значень термінів відбувається переважно в напрямку «від конкретного до конкретного», оскільки і загальнотехнічні терміни, і вузькогалузові переважно позначають конкретні об'єкти, механізми, частини приладів тощо: *адаптер*, *дешифратор*, *шасі*, *тестер*, *стержні*, *катушка*, *шибер*, *валик*, *коток* та ін. Термін *таймер* у загальнотехнічному й вузькогалузовому значен-

нях виражає конкретне поняття: «1. Прилад, який автоматично вмикає (вимикає) машину, апарат і т. ін. після закінчення заданого часу або який сигналізує про настання моменту їх умикання (вимикання). 2. Внутрішній регістр центрального процесора для відліку часових інтервалів» [2].

Від абстрактного до абстрактного відбувається перенесення значень термінів, які позначають дії, процеси або фізичні характеристики технічних реалій: *зблокувати, автоматизація, монтаж, інжекція, регенерація, деаерація, трансляція, відмовостійкість* та ін. Термін *інжекція* в загальнотехнічному значенні – «внесення носіїв електричного заряду куди-небудь, у що-небудь», у вузькогалузевому – «впорскування пального (або паливної суміші) у камеру згоряння двигуна» [2].

Декілька вузькогалузевих термінів, що виникли внаслідок метафоризації конкретних загальнотехнічних назв, мають абстрактне значення: *заглушка, кластер, перемикач*. *Заглушка* як загальнотехнічний термін позначає конкретне поняття: «пристрій, призначений для закривання отвору в будь-якому приладі, апараті, машині» [2], а як термін комп'ютерної техніки – абстрактне: «невеликий фрагмент програмного коду <...>; вставляють у розроблювану програму замість ще не написаної функції (драйвера, модуля, підсистеми тощо)» [1]. У процесі переосмислення цих одиниць у похідному значенні зникає денотат, що позначав матеріальну сутність у початковому значенні, і формується абстрактно-логічна структура спеціального поняття.

Отже, одним із напрямків внутрішнього семантичного розвитку технічної термінології є творення вузькогалузевих термінів шляхом переосмислення спеціальних назв загальнотехнічного характеру. Метафоричне перетворення початкових значень пов'язане не лише з їх семантичною спеціалізацією, а й з певними змінами в семній структурі на денотативно-сигніфікативному рівні. Результатом цих процесів є ретермінологізація на внутрішньосистемному рівні, що виявляється в існуванні двох і більше значень однієї спеціальної назви.

Література

1. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / [уклад. Е. І. Пройдаков, Л. А. Теплицький]. Вид. 1. – К., 2005.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., 2001.
3. Словник-довідник з електротехніки, автоматики, промислової електроніки і метрології / [уклад. Л. В. Козак]; ред. В. П. Хорольський. – Кривий Ріг, 1997.
4. Терміни з автоматизації виробничих процесів : слов. / [уклад. О.Б. Кукарін, С.А. Саган, В. Л. Шестаков]. – К., 1992.
5. Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості / [уклад. Дубровський В. В., Гінзбург М. Д., Добридень В. О. та ін.]. – Х., 1997.
6. Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи / [уклад. Е. І. Огар]. – Львів, 2002.
7. Українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки / [уклад. Т. М. Зембінська, І. В. Морозов, В. В. Дубічинський]. – Х., 2004.